

istorija jedne recepcije: kako (ni)su čitali kodera... (III)

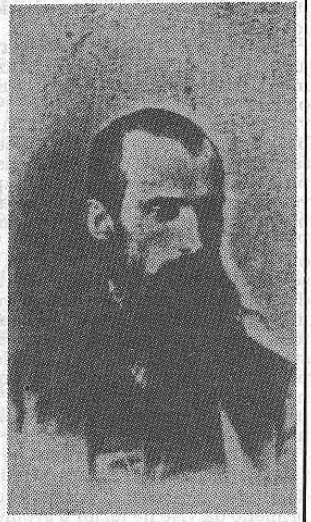
sava damjanov

U slavu i spomen Đorđa Markovića Kodera
(1806—1891)

KODERIUM, zagonetna reč koju bi pesnik Romoranke, taj istinski mag jezika, mogao pretvoriti u bezbroj neponovljivih reči-bića. Ali, u njegovom beskrajnom rečniku ona se javlja samo jednom, u pismu Mariji Milutinović (1858), da bi označila pesnikove jezičko-umetničke projekte, tj. njegov, Koderov Tekstualni Univerzum. Nije li nam tim Imenom on, koji je verovao da Ime zaista predstavlja Suštinu, sugerisao nešto važno, nešto što treba da respektuje svako ko na neki način ulazi u Koderov Univerzum (koji, naravno, mora biti tekstualni, tj. jezički)? Ako jeste, onda ovo mesto može samo tako da se zove: jer, ovde se tekstovi-hodočasnici klanjaju senima tog Univerzuma, u vreme kada se navršava 99 godina od smrti njegovog Tvorca. Da, upravo tako je moralo biti, ovaj prostor morao se otvoriti baš na 99-godišnjicu Koderove smrti (a ne, recimo, na stogodišnjicu — kako to obično biva!), jer samo mistični broj (99) može se posvetiti Onome ko je u svojim pismima pozdravljao demone, dopisujući na kovertama ili belinama magijsko-vradžbinske formule i poruke za htenska bića. Zato, ovaj KODERIUM treba shvatiti i kao svojevrstni spomenik (u znaku 99) Đorđu Markoviću Koderu, jednom od najradikalnijih, najinovativnijih i najoriginalnijih stvaralaca u srpskoj književnosti, koji — zanemaren i potcenjen od te iste književnosti — pravi spomenik, u stvarnosti, još uvek nema. . .

Sava Damjanov

4. BUDUĆNOST JE NA POMOLU: USUD ROMARANKE SVE JASNIJE SE NAZIRE. . .

Pošto ni posle tri godine ležanja u uredničkoj fiyoci Ljube Nenadovića Romoranke nije objavljena, samo zato jer je ovom bila nerazumljiva (tj. nije znao »Nauke za nju«), Đorđe Marković Koder odlučuje da svoju knjigu pokuša publikovati u Novom Sadu (što napominje i Punktatoriki u prethodno navodnom pismu). Kao što znamo, pesnik je ovu nameru uspešno realizovao, i početkom septembra 1862, u novosadskoj »pečatnji« Ignjata Fuksa (koji je bio i jedan od mecena tog poduhvata²⁸), najzad se pojavljuje Romoranke, Koderova prva i poslednja za života objavljena knjiga (na sledeću, on će morati da čeka do 1979., dakle više od sto godina). Stoga će se normalno, potonja recepcija Koderovog stvaralaštva vezivati prevashodno za ovo delo, a prvi prikazi Romoranke (koji su, ujedno, i prvi publikovani radovi o njegovoj poeziji uopšte) znatno će uticati na generalno poimanje i vrednovanje Koderovog jezičko-umetničkog projekta, tim pre što su im autori bili ugledni predstavnici našeg tadašnjeg literarnog establišmenta.

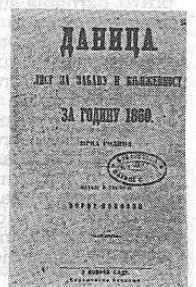
Mora se priznati da je vest o štampanju Koderove Romoranke (vest koja se još s proleća 1862. pronela novosadskim literarnim krugovima) izazvala određeno interesovanje, što se vidi i iz činjenice da su je dva vodeća časopisa, »Danica« i »Javor«, propratila uredničkim komentarima i prenošenjem fragmenta iz dela koje tek što je ulazilo u štampariju. Tako »Danica«, tj. njen urednik Đorđe Popović, u dva maha, 30. aprila i 10. avgusta 1862., donosi članke o Romoranki i Koderovim jezičko-umetničkim intencijama, ilustrujući ih prvi put Rezjasnicom uz reč teza, a drugi put proznom minijaturom (možda, i najlepšom u knjizi!) Podbel i devesilje, koja je takode deo Razjasnice. Raniji članak Đorđa Popovića Daničara, Nešto o našem jeziku²⁹, razvijeniiji je i zanimljiviji za naše razmatranje od narednog, ali je pre svega značajan zato što predstavlja prvi pokušaj promišljanja i situiranja (na vrlo indikativan način!) Koderovog dela u kontekstu srpskih književnih tokova toga vremena (a posebno ovog vukovskog). Naime, u uvodu svog članka Đorđe Popović Daničar ističe Vukove zasluge za uvođenje narodnog jezika i narodnih ideja u srpsku književnost, te naglašava da našim literatima vrhunski ideal treba da bude pisanje »u pravom duhu narodnom« (ali ne samo pisanje, već i mišljenje i govor u istom tom »pravom duhu narodnom«). Da bi se postigao taj ideal, smatra Popović, nije dovoljno da se srpski pisci obraćaju samo »pojetskom jeziku narodnom« (tj. jeziku usmenog pesništva), koji je tek deo neiscrpno bogate celine narodnog jezika, već je nužno obraćanje upravo toj celini i (na taj način) neprestano učenje vlastitog maternjeg jezika na njegovom izvoru—direktno od naroda:

»Uz pesme narodne valja nam dobro poručiti narodne pripovetke, a osobito narodne poslovice, jer je u ovim pravi cvet narodne proze: u njima se narod »najnarodnije« izražava. A treba nam učiti i narodnu frazeologiju uopšte. . . moramo potražiti Srbina u selu, upoznati se sa njegovim životom, njegovim životom, njegovim načinom mišljenja i izražavanja. Iz knjiga se ni jedan jezik ne nauči. . .³⁰

Karakteristično je da Đorđe Popović Daničar, kako vidimo, u ovaj tipično vukovski književno-jezički koncept, gde dominira nužnost povratka prostom narodu kao istinskom reprezentu mudrosti, autentičnosti i jezičke čistote, pokušava uklopiti i Koderovo stvaralaštvo, tumačeći njegove osnovne intencije kao dalju razradu i prostorno proširenje srpskog književno-narodnog jezika, i vrednujući — shodno tome — tako shvaćen pesnikov napor sasvim pozitivno. Nadovezujući se na uvod svog članka, Popović naglašava da je prethodna razmatranja izneo upravo zato što je »gospodin Marković učio jezik od samog naroda, »od Babe Smiljane«, i to svoje znanje upotrebio pišući »jednu veliku pesmu koju je nazvao Romorankom«.

»Kakva je pojetska vrednost ove pesme«, nastavlja dalje urednik »Danice«, »ne znamo jer je nismo celu čitali. Ali glavnu njenu vrednost nalazimo mi u jeziku kojim je napisna. G. Marković upotrebljavao je samo narodne reči i onakve koje je on (po svom mnenju) u narodnom duhu (najviše za abstraktne pojmove) skrojio. Budući da je iskusio da tu ima mnogo i mnogo reči koju obični »književnik« i »filolog« srbski ne bi razumeo, to je on napisao posebno tumačenje ovih reči. Od ovoga tumačenja nešto nam je pokazivao g. Marković i mi smo se zaista začudili ogromnom poznavanju njegovom narodnog jezika. Svoje znanje jezika crpeo je najviše u Sremu, toj uz Hercegovinu kolevci srbskoj. Mi ćemo ovde samo jednu reč uzeti kako je protumačio g. Marković, neka vide čitaoci koliko je znanje njegovo, a naročito da vide kako je blagorodan trud oko učenja jezika. Ujedno neka se ovim i to nagovesti, kako odprilike treba kadgod pisati akademijjski rečnik srbskoga jezika. Reč, koju smo iz tumačenja Markovićeve uzeli, jeste teza. U Vukovom rečniku nema je nikako, po tome mogao bi kogod pomisliti da je nema ni u jeziku narodnom. A evo, neka se uveri koliko ima značenja ova reč u narodu, i u kolikim silnim prilikama upotrebljava je narod. . .³¹

Ako bismo se, danas, želeli složiti sa tezom Đ. Popovića Daničara da je upravo jezik istinska (ali ne i jedina!) vrednost Romoranke, morali bismo dodati da je razlog tome u njegovoj originalnosti, inovativnosti i kreativnosti, dakle upravo u prevashodnoj nepripadnosti (uprkos suprotnoj Popovićevoj tvrdnji!) ni jednoj postojećoj — pa ni usmenoknjiževnoj, ili narodnoj — sturkturi, odnosno odgovarajućem sistemu. Međutim, pogrešna procena urednika »Danice« nikako nije slučajna, ona je karakteristična za filološko-kritično vredno-

vanje književnosti, kojim su vukovci obeležili drugu polovinu XIX i deo XX veka u srpskoj književnosti no ona istovremeno ukazuje na pravu pozadinu kako ovog tako i docnijih sličnih »učitavanja« i nerazumevanje (pa i negativne) recepcije Koderovih tekstova. Za takav horizont očekivanja kakav je, u ovom slučaju, reprezentovao Đ. Popović Daničar (a kakav, u nas, najintenzivnije konstituise vukovsko-romantičarska struja, i na njenoj tradiciji fundirana filološka kritika), književno-umetničko delo je relevantno prevashodno sa stanovišta jezika, ali ne toliko jezika u individualno-artističkom smislu koliko narodnog jezika, shvaćenog naravno vukovski, kao »prostonarodnog« idioma (makar i književno upotrebljenog) koji je najvernije ogledalo samog narodnog bića: ukoliko konkretno literarno ostvarenje intenzivnije reflektuje apostrofiranu paradigmu, utoliko je njegovo mesto na aksiološkoj lestvici više. Otuda Popović, opsenjen svojim verovanjem u beskrajne potencijale narodnog jezika, odnosno zaveden Koderovim, ipak pretežno romantično-mistifikacijskim, tvrdnjama o primerom i višestrukum (direktnom) folklornom ishodištu Romoranke, »učitava« u tu knjigu nešto što ona u biti nema — čist narodni jezik i neologizme stvarane (prvenstveno) po ugledu na njega, nalazeći istovremeno u ovim elementima osnovu za pozitivan sud o Koderovom delu. Staviše, autor članka Nešto o našem jeziku, ne ulazeći u »pojetsku vrednost ove pesme« (uostalom, kriterijum literarnosti je za ovakvo poimanje književnosti sekundaran), smatra da bi Romoranke, tačnije model primenjen u Razjasnici mogo poslužiti kao uzor za »akademijski rečnik srpskog jezika«: takav rečnik bio bi, nesumnjivo, zanimljiv za nas danas, ali baš stoga što on ni u kom slučaju (bez obzira na Daničarevo mnenje) predstavljao rečnik srpskog, nego pre svega Koderovog jezika. Međutim, važno je istaći da će ista ovakva perspektiva (videćemo!) predstavljati osnov i za rezerve prema Koderovom spevu, onda kada recipijentima bude postalo jasno da je jezik Romoranke zapravo radikalno udaljen od vukovski shvaćenog (opšteprihvaćenog i razumljivog) književno-narodnog, tj. da tu nisu »samo narodne reči... i u duhu narodnom skrojene« nego je ta poetska leksika stvarana najviše shodno pesnikovoj mašti (a ne po ugledu na bilo koji postojeći lingvistički sistem), čiji su kreativni mehanizmi i jezikotvorački modeli nedostupni njihovom (jedinom autentičnom!) racionalnom čitalačkom naporu.

U ovom filološko-kritičkom kontekstu, veoma je indikativna i (već pomenuta) činjenica da Popović dosledno izbegava promišljanje nelingvističkih aspekata Romoranke (on eksplicitno kaže da »kakva je pojetska vrednost ove pesme, ne znamo«): o tome, uostalom, najbolje svedoči sam naslov njegovog članka (Nešto o našem jeziku), ali i njegovo poimanje Razjasnice koje je takođe indikativno u navedenom kontekstu, tim pre što će karakterisati i većinu potonjih čitanja Romoranke. Naime, znameniti urednik »Danice« shvata Razjasnicu samo kao puko rečničko tumačenje izvesnih jezičkih jedinica — poput Ljube Nenadovića, koji je to isto očekivao od nje (a na koga se, verovatno, i odnosi aluzija o Koderovom lošem iskustvu sa običnim književnicima i filolozima srpskim): sasvim se zamaraju njene autonomne poetske i prozne vrednosti, niti se primećuje njena relevantna uloga u strukturi književno-umetničkog teksta, čiji je ona integralni deo (uloga za koju se ne može reći da je prikrivena, naprotiv!). Na žalost, u Popovićevom slučaju susrećemo se sa jednim tipičnim »učitavanjem«, pošto bi njemu, kao i njegovim istomišljenicima, odgovaralo da je tako, tj. njemu i njima je isprevođenje bilo neophodno (kao i Lj. Nenadoviću, bez obzira što se — izgleda — na njegov račun u ovom članku ironiše). U krajnjoj liniji, reč je o suštinskom nerazumevanju prirode Razjasnice, čija leksikografska paradigma ne znači da je ona primarno rečničko-lingvistički dodatak Romoranke (iako je, dakako, i ta dimenzija prisutna, ali ipak sekundarno), nego ona predstavlja prevashodno integralnu jezičko-umetničku komponentu ovog speva, datu u jednoj novoj formi (vrlo modernoj formi, koja unekoliko anticipira formativnu »mimikriju« postmoderne književnosti!). U svakom slučaju, najvno je misliti (a bilo je najvno, ili »najvno«, čak i u ono vreme) da je Đorđe Marković Koder Razjasnicu pisao i uvodio u Romoranke da bi srpskim književnicima i filozofima uglavnom lišenim suptilnijeg umetničkog čula zarad višestrukog racionalno-logičkog sluha) razjasnio nepoznate reči i na taj način im olakšao čitanje (kako insistira Đorđe Popović Daničar, jer — na kraju krajeva — Razjasnica uistinu i ne pomaže suštinski u tom pravcu...

Drugi pomenuti članak — najava Romoranke, takođe iz pera Đorđe Popovića Daničara³², izuzetno je izuzetno je kratak i reprezentuje istovetna shvatanja kao i prethodni, pri čemu je interesantno da ovde naš ugledni publicista — svakako nehotično i nesvesno — na ubedljiv način demantuje vlastiti stav o prirodi i karakteru Razjasnice, objavljujući iz nje celinu (naslovljenu kao Podbel i devesilje, a u samoj knjizi datu pod odrednicom Podbel) koja sasvim očigledno ne predstavlja puko tumačenje i »prevodenje« odgovarajućih reči, nego pravo koderovsku »mitologiju« (tj. mitopoetsku jedinicu, ili — završivši rečeno — malu mitološku skasku) o istoimenim travama, odnosno o njihovoj kosmološkoj, misterijskoj i magijskoj suštini. Što se, pak, tiče samog Daničarevog teksta, on ne sadrži zanimljivije momente, potšo je pretežno čisto informativnog karaktera (čitaoci se obaveštavaju da je Romoranke u štampi), uz

eksplicitno pozivanje na ono što je o Koderu pisao u prethodnom članku.

Kao što sam već napomenuo, između odva dva članka u »Danici«, Koderova prva knjiga najavljena je i u »Javoru«, takođe vrlo uglednom i uticajnom časopisu onog doba. Potpisnik tog teksta³³, UR. (dakle — urednik, a to je bio Jovan Jovanović Zmaj), na sledeći način (ukratko) predstavlja fragment Romoranke koji objavljuje u svom časopisu:

»Ovo je iz većeg dela g. Đorđe Markovića, koje kad spisatelj kao što misli izda i dublje misli i nepoznate izražaje razjasni, naći će čitalac mnoge krasote i poznaće prost narodni duh i poeziju, samo u više sfere dignutu.«³⁴

Očito i Zmaj, poput (stilsko-poetički srodnih mu) srpskih književnika Ljube Nenadovića i Đorđe Popovića Daničara, očekuje — zapravo i zahteva! — od Koder da pojasni »dublje misli i nepoznate izražaje«, jer je to za njega, vukovskog racionalistu, takođe neophodan uslov (čak i najosnovniji) razumevanje recepcije. Uostalom, shodno istovetnom duhovnom reflesku, jedino što on pokušava da afirmiše u knjizi koju predstavlja (govoreći o njenim »krasotama«), jeste upravo »prost narodni duh i poezija«, doduše podignuti »u više sfere«, ali

Hvalje u pobje JOVAN JAVORNIK.
 1867. g. apr. 30. d. 12. str. 197-201.
 1868. g. avg. 10. d. 10. str. 362-364.
 1869. g. apr. 10. d. 10. str. 150-151.
 1870. g. apr. 10. d. 10. str. 150-151.

³²V. Triva Militar, Đorđe Marković Koder (Zivotopis), Beograd, 1971. (poseban otiak iz »Dela«, g. XVII, br. 8-9) str. 994; u »Zastavnom-nekrologu Koderu («Zastava», g. XXVI, br. 57, 14. aprila 1891, str. 3) pominje se i novosadski građanin Đorđe Koda kao Romorankin mecena.
³³Nešto o našem jeziku, »Danica«, III, br. 12, 30. aprila 1862, str. 197-201.
³⁴Isto, str. 188.
³⁵Isto, str. 199.
³⁶Podbel i Devesilje, »Danica«, III, br. 22, 10. avgusta 1862, str. 362-364.
³⁷Iz »Stidka«, »Javor«, I, br. 19, 5. jul 1862, str. 150-151.
³⁸Isto

ipak (po Zmajevom mišljenju, ili želji?) prepoznatljivi za čitaoce kao takvi, izvorno-folklorni. Citirano Zmajevu mišljenje svedoči o nekoliko važnih momenata: kao prvo, on je svakako dobro osećao horizont očekivanja tadašnje čitalačke publike (što je uverljivo potvrdio sopstvenim pesništvo!), nudeći joj u Koderovoj knjizi »krasote« koje pozna i voli (»prost narodni duh i poeziju«); s druge strane, upravo navedeno Zmajevu »otkrice« može se okarakterisati kao tipično učitavanje poželjnih sadržaja u Koderovu teksturu (sadržaja koje ona uistinu ne poseduje kao diminantnu komponentu), ali se ista karakteristika ne može odnositi i na rezerve iznete pre tog »otkrice«, naprotiv — one nikako nisu plod eventualnog »učitavanja« već recepcijskog neshvatanja, tj. nerazumevanja pesnikovog koncepta, pri čemu je posebno indikativno da za urednika »Javora«, UR.-a, nije sporan samo jezik Romoranke, nego se očekuju nužna razjasnjenja (odnosno racionalizacija) i na refleksivno (filozofsko)-semantičkom nivou: na žalost, sasvim je očigledno da ni Zmajev poetski horizont očekivanja nije prevazlazio granice tada rasprostranjene, tipizirano-romantičarske jezičko-umetničke prakse u nas. Ipak, i pored svih pomenutih recepcijskih omaški, nesporno je da Jovan Jovanović Zmaj (kao i Đorđe Popović Daničar) u tom trenutku, neposredno pre pojave Romoranke, još uvek ima dosta blagonaklon stav prema Koderu (pesniku koji mu je, realno gledano, dubinski stran), te se čak trudi — doduše na svoj način, učitavanjem — da pronađe i nešto vredno hvale u ovom spevu, skrećući tako unapred pažnju čitalaca na Koderovo delo (što bi se današnjim rečnikom moglo imenovati kao dobra i neophodna reklama).

